

AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURALİZM NÜMUNƏSİ

Əli FƏRHADOV,

AMEA-nın Milli Azərbaycan

Tarixi Muzeyinin elmi işçisi,

al304@yahoo.com

AÇAR SÖZLƏR: *Azərbaycan, din, multikulturalizm, Konstitusiya.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Азербайджан, религия, мультикультурализм, конституция.*

KEY WORDS: *Azerbaijan, religion, multiculturalism, constitution.*

Azərbaycan tarix boyu müxtəlif dinlərin və millətlərin vətəni olmuş, məscid, kilsə və sinaqoqun eyni ərazidə sərbəst fəaliyyət göstərdiyi məkan kimi tanınmışdır. Tarixən burada məskunlaşan müxtəlif din və məzhəb nümayəndələri arasında ciddi mənada qarşılıqlı yaşanmamışdır. Azərbaycan xalqının əsrlər boyu formalaşan bu tolerantlıq, multikulturalizm modelini daha da möhkəmləndirib inkişaf etdirmək, həmçinin bütün dünyaya tanımaq üçün Prezident İlham Əliyev 2016-cı ilin “Multikulturalizm ili” elan olunmasına dair Sərəncam vermişdi. Ötən ilin aprel ayında BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının Bakıda keçirilmiş VII Qlobal Forumunda “Hamımız eyni planetdə yaşayırıq” deyən cənab Prezidentin bu sözləri Azərbaycan multikulturalizminin nəzəri əsaslarını göstərmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir [1]. Qeyd edək ki, bu mötəbər tədbirin Azərbaycanda keçirilməsi də ölkəmizin multikultural dəyərlərin vətəni olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Ölkəmizin ərazisi müxtəlif sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin və dinlərin kəsişməsində yerləşir. Tarixi təcrübə göstərir ki, belə ərazilərdə yerləşən ölkələrin xalqları müxtəlif etnik, irqi, dini və mədəni qrupların nümayəndələri ilə qarşılaşaraq onlarla iqtisadi-ticarət və mədəni əlaqələrini inkişaf etdirmişlər. Bu isə öz növbəsində belə ərazilərdə multikultural mühitin formalaşması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Zərdüştilik dininin Azərbaycan ərazisində yayılması da bu faktora bağlıdır. Belə ki, e.ə. III əsrdən etibarən ehkam səciyyəsi daşımağa başlamış Zərdüştlük Sasaniyənin təsiri ilə Şimali Azərbaycanda da yayılmış və yerli xüsusiyyətlər kəsb etmişdir. Bakının Suraxanı qəsəbəsində yerləşən atəşgah uzun əsrlər boyu dünya zərdüştlərinin, hətta Hindistan baş naziri İndira Qandinin ziyarət etdiyi məkan olmuşdur [2].

Yəhudilik isə Azərbaycanda tarixən dağ yəhudiləri ilə təmsil olunmuşdur. Alban tarixçisi Moisey Kalankatuklu dağ yəhudilərinin Qafqaza gəlişini e.ə. I əsrə aid edir. Ən qədim yəhudi icmalarından olan dağ yəhudiləri mənşəcə bir vaxtlar Assuriya və Babil şahları tərəfindən Fələstindən çıxarılmış və Midiyada məskunlaşdırılmış İsrailoğulları nəslindəndirlər. Midiyada olarkən onlar tatlara qaynayıb qarışmışlar. Bunun nəticəsində dağ yəhudiləri fars dilinin qədim arami və yəhudi sözləri ilə qatışıq ləhcəsi olan tat dilində danışırlar. Başqa tədqiqatçıların fikrincə, dağ yəhudiləri Şərqi Qafqaza Sasani hökmdarı Xosrov I Ənuşirəvan (531-579) tərəfindən köçürülmüşdür. Hökmdar Qafqazda

qalalar tikdirir, şəhərlər saldırır, bu ərazilərdə Mesopotamiyadan köçürtdüyü farsları və yəhudiləri yerləşdirirdi. Dağ yəhudilərinin danışdıqları tat dili də həmin dövrdən miras qalmışdır. Hər halda deyə bilərik ki, dağ yəhudiləri Azərbaycana Sasanilərin siyasətinə bağlı olaraq 15 əsr bundan qabaq gəlmiş, imperiyanın təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə sərhəd məntəqələrində yerləşdirilmiş, yerli əhali ilə sıx təmasda olsalar da, dinlərini, adət-ənənələrini, həyat və düşüncə tərzlərini qoruyub saxlamışlar.

Azərbaycan xalqının formalaşmasında iştirak etmiş xalqlardan biri də xəzərlərdir. Çoxdinli olan xəzərlərdə göytürk, yəhudi, ərəb, kiril əlifbalı işləndirirdi. Əhalinin bir hissəsi Yəhudiliyi qəbul etmiş, X əsrdə isə onlar arasında müsəlmanlıq yayılmağa başlamışdır. Məscid, kilsə, sinaqoqun yanaşı tikilməsi ənənəsi xəzərlər dövründə də mövcud olmuşdur [3].

Xristianlıq isə Azərbaycan ərazisinə yeni eranın ilk əsrlərində, hələ İsa Məsihin həvariləri dövründə Qafqaz Albaniyası vasitəsilə nüfuz etmişdir. Belə ki, 70-ci ildə Yerusəlimin (Qüdsün) süqutundan sonra yəhudilərin Qafqaza köçürülməsi güclənmişdi. Gələnlər İsanın (ə) göstərdiyi möcüzələrdən danışdılar. Bu cür təbliğin təsiri altında bölgədə ilk xristian icmaları yaranmışdı. Həvarilər Varfolomey və Faddeyin adları ilə bağlı olan bu dövr Albaniyada Xristianlığın yayılmasında həvari dövrü adlanır. Həvari Faddeyin şagirdlərindən olan Yelisey Yerusəlimin birinci patriarxı Yaqubun xeyir-duası ilə yeni dini təbliğ edə-edə Albaniyaya gəlib çıxmış və Kiş adlı yerdə kilsə tikmişdir. Tədqiqatçıların fikrincə, bu kilsə nəinki Qafqaz Albaniyasının, hətta bütün Cənubi Qafqazın ilk xristian kilsəsi hesab olunur [4].

İstər Qafqaz Albaniyası, istərsə də Atropatena dövründə azərbaycanlılar xristian və zərdüşt icmaları olaraq bir yerdə rahat yaşayıb fəaliyyət göstərmiş, İslamın qəbulundan sonra da bu dini tolerantlıq ənənəsi davam etdirilmişdir.

XIX-XX əsrin əvvəlləri Çar Rusiyasının işğalçılıq və assimilyasiya siyasəti dövründə də Azərbaycan xalqı heç vaxt özünün milli-mənəvi dəyərlərindən, xüsusilə də tolerantlığından imtina etməmişdir. Bu ictimai mühitin formalaşmasında Azərbaycanın maarifçi din xadimləri də böyük rol oynamışdır. Məsələn, Şeyxülislam Axund Mirzə Həsən Tahirzadə Azərbaycan dilini öyrənmək istəyən ruslar üçün “Учебник или руководство по татарскому языку” (Tatar dilini öyrənənlər üçün dərslik və ya təlimat) adlı bir əsər yazmışdı [5, s. 97-99]. Digər din xadimləri - Şeyxülislam Əbdüssəlam Axundzadə və Zaqafqaziya müftisi Hüseyn Qayıbov da öz yazılarında xristianlarla müsəlmanların dost və yaxın olmalarını təbliğ edirdilər [5, s. 103; 34]. Bu dövrdə cəhəlatə və xurafata qarşı mübarizə aparənlar arasında şair və din alimi Seyid Əzim Şirvani əsas yer tutur. Həmin dövrdə din bayrağı altında mürtəce fəaliyyət göstərən cahil “dindar”lar məktəblərdə rus dilinin tədrisi səbəbilə oranı küfr yuvası adlandırmış, buna cavab olaraq şair “Əkinçi” qəzetində nəşr olunmuş bir şeirində oğluna etdiyi nəsihətdə bütün dillərin Allah qatında bir olduğunu bildirmiş, digər xarici dilləri öyrənmənin faydalarını həm dini dəlillərlə izah etmiş, həm də ərəbcənin Allaha xas bir dil olmadığını göstərmişdir [6].

XX əsrin əvvəllərində din xadimlərimizin maarifçilik fəaliyyətləri daha da genişlənməmişdir. Məsələn, bu dövrdə yaşamış Bakı qazısı Mir Məhəmməd Kərim əl-Bakuvı [7] azərbaycanca ilk Quran təfsiri olan 3 cildlik “Kəşfül-həqayiq” əsərini yazmışdır.

Böyük ədəbi qabiliyyətə sahib olan əl-Bakuvi bu əsərində klassik Şərq poeziyası nümunələrinə müraciət etmiş, Həllac Mənsur, Şəhabəddin Yəhya Sührəverdi, Nəimi, Nəsimi kimi sufiləri təkfir və qətl edən radikal təkfirçi cərəyanlara qarşı öz qəzəbini ifadə etmişdir. Əl-Bakuvi şiə-sünni şəklinə İslamda parçalanma yaradanları nəzərdə tutaraq deyirdi: “Ayə o zaman olmayıbdır ki müsəlman qardaşlar – mən şiəyəm, sən sünni, ya biləks davasını kənara qoyub yekdil və yekqövl (eyni qəlb və sözlə - Ə.F.) bir kitab, bir din və bir peyğəmbər və bir məzhəbə ittifaq eyləsinlər. Və bu nifaqın xəbis sözlərini tərkdib İslam və ittihad ləfzləri ixtiyar edib vahid güc hökmündə olsunlar” [8].

Əl-Bakuvi öz əsərində Azərbaycanda sünni-şiə məzhəbləri mənsubları arasında təfriqə yaratmaq istəyənlərə qarşı İslam qardaşlığı ideyasını yaymış və “Kəşfülhəqayiq”in müqəddiməsində belə yazmışdır: “Hamısından fərz bir məclis açıb dini-islamı pozan ixtilafın əsl nə olduğunu təhqiq edib ixtilafa səbəb olan əmrləri dəf eləyib bütün hamısı islam ismi-şərəfinin altına daxil olub dini-islamı yaymağa səy və qeyrət etsinlər. Ayə bundan gözəl və vacib və lazım əmr olurmu?” [9].

Bütün bu ziddiyyətlər, qarşıdurmalar dövründə belə, Azərbaycan özünü dünyadan təcrid etməmiş, Şərqlə Qərbin vəhdətindən əmələ gələn mədəniyyətini inkişaf etdirərək bütün dünyada tanıtırmışdır. Məsələn, dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyov 1908-ci ildə Şərqdə ilk opera sayılan “Leyli və Məcnun”u yaratmışdır. “Leyli və Məcnun” ilə musiqi tarixində operanın yeni növü – muğam operası yaranmışdır. Bu, Şərqlə muğamı ilə Qərbin operasının vəhdəti, Şərqlə Qərb ənənələrinin qovuşma nöqtəsi idi [10].

I Dünya Müharibəsi dövründə Azərbaycan Çar Rusiyasının əsarəti altında olmasına baxmayaraq, öz yardım əlini Rusiya ilə müharibə vəziyyətində olan qardaş Türkiyədən əsirgəməmiş, həm Dövlət Dumasındakı azərbaycanlı deputatlar, həm də digər ictimai xadimlər, publisistlər, xeyriyyəçilər rus ordusu tərəfindən əsir götürülən türklərin vətənə dönməsi, aclıq və susuzluqdan ölməməsi üçün əllərindən gələni etmişlər. Anadoluda türklərin yaşadığı bu fəlakətlərə laqeyd qala bilməyən azərbaycanlılar bir tərəfdən bu qırğın və haqsızlıqların dayandırılması üçün hökumət nəzdində müəyyən addımlar atmış, digər tərəfdən “Qardaş köməyi” adıyla bir təşkilat yaradaraq bu şüarla tarixdə çox az rast gəlinən yardım kampaniyası başlatmışlar. “Qardaş köməyi” təşkilatı I Dünya müharibəsi dövründə qurulmuşdu. Dövrün görkəmli ictimai-siyasi xadimi Nağı Şeyxzamanlı bu haqda belə yazır: “Rus ordusunun Türkiyənin Şərq vilayətlərini işğal etdikləri zaman rusların və xüsusi olaraq rus orduları sırasında olan erməni əsgərlərinin vəhşiliklərinə məruz qalan türk xalqı imkan tapdıqca Qafqazın içərilərinə köçkün olaraq qaçırdılar. Onlar ancaq bu yolla özlərini qurtara bilirdilər. Təşkilat Azərbaycana gələn qaçqınlara yardım edir və işğal olunmuş vilayətlərdə sahibsiz qalan türk uşaqlarını toplayaraq Azərbaycana gətirirdi. Bir tərəfdən uşaqlar, digər tərəfdən rus və erməni əsgərlərinin vəhşiliyinə dözə bilməyən türk xalqı qardaş Azərbaycan xalqının ağışında yer tapırdı. “Qardaş köməyi” təşkilatı qaçqınları köçkün yurdlarında yerləşdirmişdi. Körpələr üçün uşaq bağçaları və yurdları qurulmuş, məktəbyaşlı olanlar isə məktəblərdə yerləşdirilmişdilər. Azərbaycanın hər vilayətində və qəzasında “Qardaş köməyi”nin şöbələri vardı. Xalqımızın səyi ilə toplanan pullarla köçkünlərin bütün məsrəflərini təmin edə bilirdik. Bu təşkilat “Qardaş köməyi” adlı dolğun bir jurnal da nəşr etmişdi” [11, s. 32]. Qeyd edək ki, bu jurnalda

Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığı təbliğ edilirdi.

Çar Rusiyasının əsarətindən xilas olduqdan sonra yaranan və Şərqdə ilk demokratik respublika sayılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə də mədəniyyətlərarası dialoqa xüsusi əhəmiyyət verilmiş, təsis olunan parlamentdə Azərbaycanda yaşayan bütün millətlər, hətta Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları irəli sürən “Daşnaksütyun” partiyasının nümayəndələri də təmsil olunmuşdur [12]. Azərbaycanda millətlər və mədəniyyətlərarası qardaşlıq siyasəti Sovet Azərbaycanı dövründə də uğurla davam etdirilmiş, hətta Bakı 1978-ci ildə Dünyəvi Qardaş Şəhərləri Federasiyasının üzvü olmuşdur [13].

Azərbaycan XX əsrin sonlarında öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasəti nəticəsində mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoq siyasəti özünün yeni inkişaf dövrünə qədəm qoymuşdur. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə təsbit edilmişdir. Multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının əsas sütunlarından hesab edən Ulu Öndər onu Azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etmişdir. 2001-ci il noyabrın 10-da Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında Ulu Öndər Heydər Əliyevin nitqi Azərbaycançılığın məramını göstərən düstur sayıla bilər: “Azərbaycançılıq öz milli mənsəbiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir” [14].

Respublikamızda Azərbaycançılığın təbliği sahəsində, cəmiyyətin demokratik fəallığının artmasında dini maarifçiliyin, tolerantlığın, dinlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsinin müəyyən rolu vardır və bu özünü xüsusilə son illərdə real olaraq göstərir. Ölkəmizdə dini məsələlərin tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və buna uyğun qanunlarla tənzimlənir. Konstitusiyada deyilir ki, “Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir” [15, 18:1]; “İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır” [15, 18:2]; “İrqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqat və təbliğata yol verilmir” [15, 47:3]; “Hər kəsin vicdan azadlığı vardır” [15, 48:1]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 iyul 2001-ci il tarixli 512 nömrəli Fərmanı ilə yaradılan Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi dini fəaliyyət sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini, dini qurumlarla bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasını, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının dini qurumlarla bağlı fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini təmin edir. Bununla yanaşı, 2014-cü il fevralın 28-də Azərbaycan Respublikasının Millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirinin xidməti təsis edilmiş, 2014-cü il mayın 15-də isə Prezident İlham Əliyev Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında Sərəncam imzalamışdır. Bütün bunlar ölkə rəhbərliyinin dövlət və din münasibətlərinə xüsusi həssaslıqla yanaşdığına bir nümunəsidir. Ölkəmiz zəngin multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması istiqamətində bir çox tədbirləri həyata keçirir, bu istiqamətdə təbliğat və təşviqatla məşğul olur. Belə ki, Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış “Azərbaycan Respublikasında Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun təşkili barədə” 2011-ci il 27 may tarixli

Fərmanla ölkəmizdə yeni bir ənənənin əsası qoyulmuşdur. Sənədə əsasən, 2011-ci ildən başlayaraq iki ildən bir təşkil edilən Ümumdünya Mədəniyyətlərərası Dialoq Forumunun məqsədi ölkəmizin İslam dünyası ilə Qərb sivilizasiyası, eləcə də digər mədəniyyətləri təmsil edən xalqlar arasında dialoqun və etimadın möhkəmləndirilməsində mühüm rolunu nəzərə alınmaqla, müxtəlif mədəniyyətlər arasında əməkdaşlıq üçün qlobal platformanı təsis etmək və Azərbaycan xalqının tolerant mədəniyyətini, tarixi ənənələrini beynəlxalq aləmə tanıtmadır [16]. Prezident İlham Əliyev və onun ailə üzvləri multikulturalizm siyasətinin uğurla həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edirlər. Onlar bu məqsədlə həm ölkə daxilində, həm də xaricdə müxtəlif din və mədəniyyət xadimləri ilə görüşlər keçirirlər. Məsələn, 2012-ci ilin noyabr ayında Böyük Britaniya parlamentində Azərbaycanın dinlərarası tolerantlıq modeli müzakirə edilmişdir. Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın iştirak etdiyi konfransda dinlərarası dialoq sahəsində məhz Azərbaycan modelinin Avropada tətbiqi məsələsinin xüsusi önəm daşdığı qeyd edilmişdir [17]. 2015-ci ilin mart ayında isə Vatikana rəsmi səfəri çərçivəsində Prezident İlham Əliyevin və xanımı Mehriban Əliyevanın Roma Papası Fransisklə və Vatikanın dövlət katibi kardinal Pietro Parolin ilə geniş tərkibdə görüşü olmuşdur. Görüşdə Azərbaycanda bütün dinlərə münasibətin yüksək səviyyədə olduğu, müxtəlif dini icmalar arasında qarşılıqlı anlaşma və etimad mühitinin hökm sürdüyü bildirilmiş, Azərbaycanda multikulturalizmin yaxşı ənənələrinin olduğu diqqətə çatdırılmışdır. Bu sahənin inkişafına xüsusi diqqətin göstərildiyi, ölkəmizdə sabitliyin və qarşılıqlı anlaşmanın yüksək səviyyədə olduğu vurğulanmışdır [18].

Ölkə rəhbərliyi müxtəlif din və məzhəblərin, etnik qrupların Azərbaycançılıq məfkurəsi ətrafında sıx birləşərək respublikamızın dünyanın mütərəqqi dövlətləri sırasında ön cərgədə olmasını təmin etmişdir. Bu uğurlu siyasətin nəticəsidir ki, Yaxın Şərqi bir çox ölkəsində dini zəmində münaqişələrin olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda müxtəlif müsəlman və qeyri-müsəlman dini icmaları dinc birgə yaşayır və fəaliyyət göstərirlər [19]. Qeyri-müsəlman dini icmalarının Azərbaycanda fəaliyyəti üçün həm qanunvericilik, həm də dini mühit baxımından normal şərait mövcuddur. Dini icmaların qanunvericiliyə uyğun ədəbiyyat idxal etmələri və ölkədə nəşr etdirmələri mümkündür. Bunlarla yanaşı, Bakıda katolik kilsəsi tikilmiş, Azərbaycanla Vatikan arasında katolik kilsəsinin hüquqi statusuna dair saziş imzalanmış, Lüteran kilsəsi dövlət hesabına təmir olunmuş, Qax rayonunda gürcü pravoslav, Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində Alban-udi, Bakıdakı rus-pravoslav kilsələrində bərpa işləri aparılmışdır. Eyni zamanda, dünyanın nüfuzlu xristian mərkəzlərinin rəhbərləri, o cümlədən mərhum Roma Papası II İohan Pavel, mərhum Moskva və Ümumrusiya patriarxı II Aleksandr və indiki patriarx Kirill, Konstantinopol Patriarxı II Varfolomey, Gürcüstan katolikosu II İlya, Roma Papası I Fransisk Azərbaycana səfər etmiş və ölkəmizdə xristianlara göstərilən münasibəti yüksək qiymətləndirmişlər. Yuxarıda qeyd olunan faktlar Azərbaycanda dini tolerantlığın yüksək olduğunu, dövlətin bu sahəyə diqqətini və xristianların ölkədə öz etiqadlarına uyğun sərbəst yaşadıqlarını bir daha təsdiqləyir.

Azərbaycanda yəhudi icmaları da fəallaşmış, beynəlxalq yəhudi təşkilatları ilə əlaqələrini möhkəmləndirib, öz dini məktəblərini, mədəniyyət mərkəzlərini, cəmiyyətlərini, qəzetlərini yaradıblar. Azərbaycandakı yəhudi diasporu öz yəhudi ənənələrini qoruyub saxlamaq, sinaqoqlara yardım göstərmək və müxtəlif mədəniyyət tədbirləri keçirməklə məşğuldur.

Əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və bu gün Prezident İlham Əliyevin davam etdirdiyi bu uğurlu siyasət müsəlman ölkəsi olan Azərbaycanın digər mədəniyyət mənsublarının da rahatlıqla yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi ümumi bir vətən olduğunun nümunəsidir. Lakin təəssüf ki, günümüzdə dinin siyasiləşdirilməsinə, təhrif edilərək radikalizmə istiqamətləndirilməsinə və ondan təzyiq vasitəsi kimi istifadəsinə meyllər artmaqdadır. Öz din qardaşını kafir adı altında qətlə yetirən təkfirçi cərəyanlar, o cümlədən dindən, məzhəbdən siyasi alver məqsədilə istifadə edən bəzi xarici dairələr İslamın mənəvi dəyərlər sistemini yanlış əks etdirən nümunələr kimi qarşımıza çıxır. Bəzi Yaxın Şərq ölkələrində radikal, ekstremist “müsəlmanlar” tərəfindən öz dindaşlarına və qeyri-müsəlmanlara qarşı edilən təzyiqlər, onların qətlə yetirilməsi, ibadət xanalarının dağıdılması həm İslam məntiqinə, həm də Qurana ziddir. Bu kimi yanlış nümunələr bəzi Avropa ölkələrində islamofobiyanın, dinc müsəlmanlara qarşı zorakılıq meyillərinin artmasına səbəb olur. Halbuki “Mədinə vəsiqəsi”ndə olduğu kimi, İslam peyğəmbərinin müsəlmanlarla sülh şəraitində yaşayan yəhudi qəbilələrinə və xristianlara qarşılıqlı hörmət prinsipi ilə yanaşması, əhli-kitab mənsublarının cənazə mərasimlərinə hörmət göstərməsi müsəlmanlar üçün nümunə olmalıdır [20]. Belə problemlərin həlli yolu isə ilk növbədə müsəlman ölkələrində dini maarifçilik, dini islahatçılıq metodlarının tətbiqi və dünyaya Azərbaycan modelinin göstərilməsi ilə reallaşa bilər. Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, “təhsil radikalizmə qarşı başlıca qarantdır” [21]. Odur ki, dini radikalizmlə və xurafatçılıqla mübarizənin ideoloji yolu dini maarifçilik, tolerantlıq və mütərəqqi milli din xadimlərimizin əsərlərinin təbliği olmalıdır. Cənab Prezident İlham Əliyevin göstərdiyi kimi, “İslam sülh dinidir. Bizim milli və dini dəyərlərimiz bütün məsələlərin həllinə məhz bu cür sülh yolu ilə yanaşma tələb edir” [22]. Aydın ki, İslamın “terrorçu” formasında təqdim edilməsi müəyyən xarici qüvvələrin də marağına və müsəlman dünyasının təriqətlər, məzhəblər savaşı burulğanında qərq olunması məqsədinə xidmət edir.

Bu istiqamətdə mütərəqqi-milli din xadimlərinin fəaliyyətinin öyrənilməsi 70 il rəsmi dinsizlik təbliğatı altında yaşayıb həqiqi dini dəyərlərdən bixəbər olan bəzi gənclərimizin təkfirçi, məzhəbçi dini sektaların təsiri altına düşməsinin qarşısının alınmasında böyük rol olacaq. Məsələn, Qazı əl-Bakuvi kimi din xadimlərimizin təbliği müasir dövrümüzdə Yaxın Şərqdə gördüyümüz təkfirçi cərəyanlara və dini radikalizm meyillərinə qarşı həqiqi bir panzəhər kimi çıxış edə bilər. Şeyxülislam Allahşükür Paşazadənin Quranın “əl-Bəqərə” surəsinin 208-ci ayəsinə istinadla dediyi kimi, “Quran həmişə ifratçılıqdan uzaq olmağa çağırmış və göstərmişdir ki, “Hamınız sülhə girin...” [23].

Azərbaycan hökumətinin dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoq siyasəti gənclər üçün bir nümunə olmalıdır. Onlar da dini maarifçilik və tolerantlıq məsələsinin təşkilində aktiv rol oynamaq və fəallığı ilə seçilməlidir. Prezident İlham Əliyevin ötən il keçirilən V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda dediyi kimi – “Bizim tariximiz multikulturalizm əsasında qurulubdur. Düzdür, multikulturalizm bir anlayış olaraq yeni bir ifadədir, ancaq bu, həmişə Azərbaycanda olub” [24]. Dövlət başçımız öz çıxışında, həmçinin Azərbaycanın bütün dünya dinlərinə, hətta Ermənistanla müharibə vəziyyətində olmasına baxmayaraq, erməni kilsəsinə qarşı da tolerant münasibət bəslədiyini vurğulayaraq demişdir: “Bakının mərkəzində erməni kilsəsi var. Biz o kilsəni bərpa etmişik. İndi o kilsədə erməni dilində 5

mindən çox kitab saxlanılır” [24]. Qeyd edək ki, Ermənistanda Azərbaycan məscidlərinin məhv edilməsinə müqabil dövlətimizin bu addımı xalqımızın multikultural dəyərləri necə mənimsədiyinin sübutudur. Azərbaycan gəncliyi bunu nümunə almalı və hökumətin etimadına layiq olaraq bu sahədə yüksək fəallıq göstərməlidir. Ölkəmizdə bu sahədə gənclər arasında dini, milli dözümlülük, tolerantlıq və dialoq işinin inkişaf etdirilməsi ən aktual məsələlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. www.president.az/articles/19563 // İlham Əliyev BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumunun rəsmi açılışında iştirak edib
2. <http://www.anl.az/down/meqale/paritet/2010/dekabr/148175.htm> // “Dünyanın ən müxtəlif ölkələrindən Atəşgaha ziyarətə gəlirdilər”
3. <http://kayzen.az/blog/t%C3%BCrkl%C9%99r/484/x%C9%99z%C9%99r-xaqanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1.html> // Türklərin tarixi. Xəzər xaqanlığı
4. http://azerbaijan.az/_GeneralInfo/_TraditionReligion/_traditionReligion_a.html // Dinlərin tarixi
5. Məmmədli H. Qafqazda İslam və şeyxülislam. Bakı: MBM, 2005.
6. Məktubat // “Əkinçi” qəz., 1876, 11 iyun.
7. Əl-Bakuvî Hacı Mirməhəmməd Kərim. Kəşfül-həqayiq. 3 cildə. Transliterasiya edən: Əli Fərhadov. Bakı: İpək yolu nəşriyyatı, 2014.
8. <http://www.azadinform.az/news/a-83595.html> // Fərhadov Ə. Dinlər, təriqətlər və məzhəblər savaşına son: Quran İslamı
9. Əl-Bakuvî Mir Məhəmməd Kərim Mircəfər. Kəşfül-həqayiq. 3 cildə, III cild. Tiflis: 1906.
10. http://leyli-mejnun.musiqi-dunya.az/az/sonoteka_az.html // Üzeyir Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” operası
11. Keykurun N. Nağı bəy Şeyxzamanlının xatirələri və İstiqlaliyyət fədailəri. Bakı: 2007.
12. http://axc.preslib.az/az_a3.html // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti
13. http://az.wikipedia.org/wiki/Bak%C4%B1#sitat_qeyd-bakucity.az-50 // Bakı
14. <http://tumib.az/?p=256> // Fərhadov Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsinin elmi, tarixi qaynaqları
15. <http://www.president.az/azerbaijan/constitution> // Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
16. http://azertag.az/xeber/Medeniyyetlerarasi_dialoqun_teskilinde_Azerbaycan_numunesi-194514
17. http://azertag.az/xeber/Boyuk_Britaniya_parlamentinde_Azerbaycanin_dinlerarasi_tolerantliq_modeli_muzakire_edilmisdirHeyder_Aliyev_Fondunun_vitse_prezidenti_Leyla_Aliyeva_konfransda_istirak_etmisdir-192074?device=Desktop
18. <http://president.az/articles/14505>
19. <http://www.scwra.gov.az/pages/92/>
20. <http://palitraneews.az/news.php?id=31455> // Fərhadov Ə. İslamda mənəvi dəyərlər və müasirlik
21. <http://news.lent.az/news/186329> // Azərbaycan prezidenti: “İŞİD Yaxın Şərqdə həyata keçirilən siyasətin nəticəsidir”
22. <http://azeritimes.az/index.php/az/txn/item/4346-ilham-aeliyevin-rossiya-24-ae-musahibaesi-video/4346-ilham-aeliyevin-rossiya-24-ae-musahibaesi-video>
23. Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə. Qafqazda İslam. Bakı: Azər nəşr, 1991, 224 səh.
24. http://azertag.az/xeber/V_Baki_Beynelxalq_Humanitar_Forumu_cemiyetin_hansi_istiqamette_heraket_etdiyini_anlamaga_imkan_veren_dunya_miqyasli_mekandir-1005601 // R.Mehdiyev. V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu cəmiyyətin hansı istiqamətdə hərəkət etdiyini anlamağa imkan verən dünya miqyaslı məkandır

Али Фархадов

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ПРИМЕР МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

АННОТАЦИЯ

В статье рассказывается что, мультикультурализм служит взаимному обогащению культур, религий и языков, мирному сосуществованию народов в глобальном мире. Азербайджан исторически был родиной мультикультуральных ценностей, иначе говоря родиной мира, диалога между религиями и культурами, толерантности.

В многотысячелетней истории азербайджанского народа никогда не наблюдалось серьезных противоречий между представителями проживавших здесь конфессий, религиозных толков и национальностей. В Азербайджане всегда рядом друг с другом действовали храмы огнепоклонников, мечети, церкви и синагоги. Тем самым автор выделяет, что он является уникальным образцом для других стран мира.

Ali Farkhadov

AZERBAIJANI EXAMPLE OF MULTICULTURALISM

ABSTRACT

The article tells that multiculturalism cultivates interreligious, cultural and multilingual coexistence, mutual enrichment and ensures an environment of peace and security for ethnic groups living side by side. Historically, Azerbaijan for centuries has been known as the land of multicultural values with long-standing traditions of tolerance, interreligious and cultural mutual coexistence of peace and dialogue.

Numerous ethnic and religious groups residing in Azerbaijan through the whole its history have never experienced any national and religious discrimination. The author underlines that Azerbaijan is a unique model for peaceful coexistence of various religious confessions with its fire-temples, mosques, churches and synagogues located in the country being an example to the world in regards to tolerance.